

**LEKSIKOGRAFSKE SKLONOSTI
MEHMED-BEGA KAPETANOVIĆA
LJUBUŠAKA**

IBRAHIM ČEDIĆ

Institut za jezik u Sarajevu

UDK 808.61/62—316.3

Pregledni naučni rad

Primljen: 14. novembra 1990.

Prihvaćen: 15. novembra 1990.

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak je poznat kao sakupljač narodnih umotvorina, prevodilac s orijentalnih jezika i pisac političkih brošura. Jeziku je, takođe, poklanjao posebnu pažnju i nastojao da mu izraz bude svima dostupan i razumljiv. Posebno je zanimljivo da je imao i određene leksikografske sklonosti što se vidi kod turcizama, koje je, svjestan činjenice da nisu svima razumljivi, često prevodio i objašnjavao, a priličan broj ovih tumačenja turcizama u velikoj mjeri nalikuju onome što nalazimo u današnjim rječnicima stranih riječi.

Izvjestan doprinos u razvoju našeg standardnog jezika ima i jezik književnih djela Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka (Vitina, 1839 — Sarajevo, 1902). Ljubušak je u književnosti poznat kao sakupljač narodnih umotvorina, prevodilac s orijentalnih jezika i pisac političkih brošura.¹ Osnovica jezika Ljubušakovih djela je njegov maternji govor i jezik usmene književnosti. Na ovu pojedinost, između ostalog, upućuje i leksika njegovih djela — najizrazitija leksička crta u jeziku ovog pisca je pojačana upotreba turcizama², što je karakteristika narodnih govora, ali i naše usmene književnosti, koja je imala veliku ulogu u održavanju i afirmaciji turcizama, koji su odatle prodirali i u standardni jezik. Pored turcizama, Ljubušak je upotrebljavao i internacionalizme i lekseme iz hrvatske književnosti, ali ove riječi imaju manju frekvenciju.

Posebno je zanimljivo da je Ljubušak imao i određene leksikografske sklonosti što se vidi upravo kod turcizama, koje je najčešće drugačije tretirao od ostale leksike. Građa iz Ljubušakovih djela svjedoči da je Ljubušak imao poseban odnos prema ovom leksičkom nanosu iz orijentalnih je-

¹ Originalna Ljubušakova djela su dvije političke brošure (*Šta misle muhamedanci u Bosni*, Sarajevo, 1886. i *Budućnost muhamedanaca u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1893.), prevodi s orijentalnih jezika su skupljeni u dvjema zbirkama pod nazivom *Istočno blago I*, Sarajevo 1896. i *Istočno blago II*, Sarajevo, 1897, a skupljene narodne umotvorine nalaze se u zbirci *Narodno blago*, Sarajevo, 1887.

² Uobičajeno je u našoj nauci o jeziku da se riječi koje smo primili iz turskog, arapskog i persijskog nazivaju turcizmima.

zika. Svjestan činjenice da među čitaocima može biti i onih kojima značenje svih turcizama ipak nije razumljivo, nastojao je da ih prevede ili objasni.

a) Ravnajući se prema sopstvenoj procjeni koja je riječ više, odnosno manje poznata, za određeni broj turcizama nije mi davao objašnjenja. To su npr. riječi: *aršin*, *dušmanin*, *bakšiš*, *bajrak* i sl.

b) Jedan dio turcizama u tekstu ima tumačenja u zagradi. U pitanju su tzv. kontakti sinonimi:

— *hefta* (sedmica) M 12,³ *zarar* (škoda) M 16, *kauliti* (priznati) M 3, *čuprija* (most) M 7, *sindžir* (lanac) M 7, *surgunluk* (progonstvo) M 7, *tanzimat* (nove reforme) M 8, *selamet* (spas) M 10, *mal* (imetak), *Džan* (duša), *črz* (obraz) M 10, *mal* (novac) M 15, *fajda* (korist) M 18, *begenisati* (odobriti) M 19, *vakuf* (zadužbinska zaklada) M 19, *mutevelija* (upravitelj vakufa) M 19 /originalna djela/; *abdest* (čistoća) IB-III 29, *azab* (paklene muke) IB-III 28, *baht* (sreća) IB-III 63, *batiluk* (krivo vjerovanje) IB-III 29, *belaj* (muka) IB-III 55, *bismilla* (božije ime) IB-III 28, *čajuš-baša* (narednik, štrajmešter) IB-III 34, *čufur* (krivivjerje) IB-I 8, *damar* (žila) IB-III 66, *daulbaz* (mali bubnjić, timpan) IB-III 34, *džahil* (neuk, glup) IB-III 30, *elifa* (početno slovo) IB-III 29, *fakir* (siromah) IB-III 30 /prevodi/, *daidža* (ujak) NB 17, *dava* (parnica) NB 135, *din* (vjera) NB 183, *džemat* (seljaci, općinari) NB 110, *ehalija* (publika, narod) NB 286, *hajat* (hodnik) NB 195, *halija* (čilim) NB 183, *jazuk* (šteta) NB 6, *mubašir* (izaslanik) NB 160 /skupljeno narodno blago/ itd.

Kao tumačenja u zagradi se najčešće javljaju srpskohrvatske riječi, a potvrđeno je objašnjavanje turcizma drugim turcizmom /up. *halija* (čilim) NB 183, *veliki vezir* (sadržem) M 7/. Kao objašnjenje u zagradi javljaju se i riječi koje su porijeklom iz latinskog /v. *begluk* (erar) M 7, *tanzimat* (reforma) M 8, *tugra* (arma) M 8, *nišan* (orden) IB-I 24, *ehalija* (publika) NB 286, *džebhana* (municija) BOJ 8/, grčkog /v. *hunsa* (hermafrodit) IB-III 17, *musibet* (katastrofa) NB 292/, njemačkog /up. *čajuš-baša* (štrajmešter) IB-III 34/ i češkog jezika /v. *zarar* (škoda) M 18/.

Ljubušakova tumačenja turcizama data u zagradi uglavnom se slažu sa objašnjenjima u Škaljićevom rječniku turcizama. Izvjesne razlike u prevođenju turcizama zapažamo kod riječi: *bismilla* IB-III 28 (Lj. božije ime, Š. u ime boga, bože pomози), *čališiti* IB-III 30 (Lj. nastojati, žuriti, tražiti, Š. raditi, truditi se, marljiv biti), *ehalija* NB 286 (Lj. publika, narod, Š. rod, svijet; stanovništvo, mještani), *medlis* (Lj. skupština, Š. savjet, vijeće, odbor), *mida* IB-III 5 (Lj. stomak, Š. želudac), *segmen* IB-III 34 (Lj. pješaci,

³ Građa iz brošure *Šta misle muhamedanci u Bosni* označena je u ovom radu sa M, iz brošure *Budućnost muhamedanaca u Bosni i Hercegovini* sa M-I, iz štampanog *Istočnog blaga I i II* sa B-I i B-II, iz *Narodnog blaga* sa NB, iz pjesme *Boj pod Banjomlukom* sa BOJ, a iz četiri Ljubušakova rukopisa *Istočnog blaga* sa IB-I, IB-II, IB-III, IB-IV.

koji idu uz svatove, Š. pripadnik jednog roda janjičarske pješadije, stražar, pandur), *terlema* NB 193 (Lj. tifus, Š. tifus, vrućica).⁴

S druge strane, u Škaljićevom rječniku se navodi više oblika turcizma, kod Ljubušaka je redovno potvrđen samo jedan: *jenga* IB-III 34 (Š. jenda, jendija i jenga, jengija), *mehter* IB-III 34, (Š. mehter, mekter), *ra-katluk* NB 21 (Š. ratluk, rahatluk), *segmen* IB-III 34 (Š. sejmen, segmenin), *zurna* IB-III 34 (Š. zurna, zurla).⁵

I najzad, poređenje sa rječnikom turcizama A. Škaljića još pokazuje da je i tamo registrovana većina riječi koje Ljubušak upotrebljava. Škaljićev rječnik nije registrovao turcizme: *batilluk* IB-III 29, *čefš* NB 70, *hamd* IB-III 28, *hunska* IB-III 17, *nefon* IB-III 55, *resmikismet* NB 40, *sulk* NB 33, *zigirt* IB-III 83, od kojih nam je većina i danas nepoznata.

U upotrebi kontaktnih sinonima s turcizmima vidi se da je Ljubušak pisao i za publiku koja ne poznaje turcizme, pa otuda ove riječi imaju status leksike koju treba objašnjavati u čemu je blizak praksi koju nalazimo u pojedinim listovima toga vremena.⁶ Takvu praksu, međutim, pisac skoro uopšte nije sprovodio kod ostalih slojeva leksike po čemu se razilazi sa stanjem u tadašnjoj jezičkoj praksi.⁷ Stoga napominjemo da smo u korpusu registrovali samo nekoliko primjera kontaktnih sinonima vezanih za ostale slojeve leksike. Tako pojedine termine tumači latinskom riječju /up. *odgojilište* (konvikt) M 20, *učiteljska škola* (preparandija) M-I 11, *Magjari* (Ugri) M-I 24/, njemačkom riječju /v. *dječjačko odgojilište* (Knaben-pensionat) M-I 11/, ili pak drugom srpskohrvatskom leksemom istog značenja /*rijesiti* (krasiti) B-II 31/.

Objašnjavanje internacionalnih termina zastupljeno je sa svega tri primjera — u prva dva za objašnjavanje poslužio je turcizam /v. *šef* (reis) M-I 7, *biblioteka* (čutubhana) M-I 15/, a u trećem neologizam /up. *mikroskop* (sitnozor) IB-I 10/.

c) Činjenica je da kontaktne sinonime nalazimo u svim Ljubušakovim djelima, kako u brošurama i prevodima, tako i u skupljenom narodnom blagu. Takođe, vidjeli smo da Ljubušak i ostalu leksiku ovako tretira, ali znatno rjeđe. Ističemo, međutim, da samo u zbirkama *Istočno blago* i *Narodno blago* Ljubušak i drugačije objašnjava turcizme, vjerovatno stoga što su ova djela namijenjena najširoj čitalačkoj publici. U ovim dvjema zbirkama često po završetku teksta ili u dnu stranice ovaj pisac daje potpunija tumačenja riječi orijentalnog porijekla, čija značenja u kontaktnim sinonimima često nije moguće do kraja ni iznijeti. U takvim slučajevima pored turcizma koji treba definirati, Ljubušak navodi iz kojeg je orijen-

⁴ LJ. = Ljubušak, Š = Škaljić (Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom — hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1973).

⁵ Š. = Škaljić.

⁶ V. H. Kuna, *Jezik Bosanskog prijatelja*, Svjetlost, Sarajevo, 1983, str. 172—174. Identičnu situaciju vidi kod Pamučine (I. Čedić, *Napomene o turcizmima u jeziku Joanikija Pamučine*, Književni jezik, XV, br. 3—4, str. 349—353).

⁷ Up. praksu u jeziku štampe (H. Kuna, *Jezik Bosanskog prijatelja*, 175 — 176, G. Ostojić, *Bosanski vjesnik*, Radovi Instituta za jezik, XI, str. 67, Lj. Nogo, *Jezik Sarajevskog cvjetnika*, Radovi Instituta za jezik, str. 227).

italnog jezika riječ preuzeta, ponegdje se navodi i originalna riječ, a zatim slijedi tumačenje (opisno objašnjenje, sinonim i sl.), što, u stvari, nalikuje onome u današnjim rječnicima stranih riječi i izraza. Drugim riječima, radi se o gotovoj rječničkoj građi, koju je Ljubušak, na žalost, iza sebe ostavio ovako razasutu po zbirkama, a mogao ju je lako objediniti u rječnik.

a) Primjeri iz zbirke *Istočno blago*:

- akreba*, arapska riječ znači: rođaci ili rodbina IB-IV 33,
- arka*, turska riječ znači legja ili naslon, a u prenesenom smislu znači protekcija IB-I 23,
- behar*, tur. riječ, znači cvat raznih voćaka IB-III 15,
- čarkadžija*, turska riječ: ime one vrste oružnika koji najprvi juriša na neprijatelja IB-I 8,
- džem*, turska riječ reče se onome gvožđu, kad se konj jaše, što mu se meće u čeljusti IB-III 61,
- feredža*, tur. riječ dolazi od »feredže«, znači ime haljine, koju turske gospođe nose povrh svega odijela IB-III 91,
- garib*, arap. = tuđinac IB-III 41,
- gibet*, ar. riječ — reče se onome govoru, kad se o kome govori a nije prisutan IB-II 25,
- habib*, arap. = ljubimac ili prijatelj IB-III 41,
- halat*, turska riječ, znači oruđe IB-III 66,
- hambar*, turska riječ, dolazi od »enbar«, znači mjesto, gdje se žito sasiplje IB-III 61,
- hilla*, tur. riječ znači varka, mudrolija, lukavština, itd. IB-III 70,
- ilaka*, turska riječ znači pravo posjeda IB-I 20,
- iman*, arap. riječ znači: zakon, vjera ili vjerovanje IB-IV 45,
- jalandžija*, turska riječ dolazi od jalandži. Ova je rečenica Jalandžiji kuća izgorjela / pa mu niko nije vjerovao skrojena po turskoj izreki, i koje se razumije kako je bio jedan koji je mnogo i vazda lagao. IB-IV 60,
- kanara*, tur. riječ znači klaonica tj. mjesto gdje se marva kolje IB-III 69,
- karavan*, arap. riječ znači mnoštvo natovarenih konja i deva IB-III 83,
- leče*, turska riječ znači ljaga itd. IB-IV 13,
- magrur*, arapska riječ: zaniijekati se — ponositi se — ohol biti IB-I 9,
- medžum*, znači bolesnik, koje dolazi od zvane bolesti djuzam, tj. jedna neizlječiva i prelazna bolest, ne daj Bože, od koje se ljudsko tijelo raspada. U turskom jeziku zove se »miskin«. IB-II 35,
- muhte*, *mufta*, arap. riječ, znači besplatno, bez ikakve koristi, badava IB-III 89,
- nafaka*, arapska riječ znači: ono što je kome od Boga suđeno da izjede i popije IB-IV 39,

nebiz, arapska riječ znači jedna vrsta pića koje se gradi od hurmi (datulja) IB-IV 21,

neimar, arapska riječ dolazi od *mimar*, što znači po današnjem izrazu arhitekt IB-IV 48,

nimet, arapska riječ znači blagodet ili božiji dar IB-IV 27,

saraf, tur. riječ znači ime onoga, koga vazda o novcima radi IB-III 67,

sermija, turska riječ znači: kapital, zaklada, glavnica, materijal itd. itd. IB-I 3,

setva, arapska riječ znači kao neka odluka koju muftije na zahtjev stranaka daju IB-III 66,

sewab, arapska riječ znači dobročinstvo ili zadužbina IB-IV 53,

šejtan, arap. r. vrag ili sotona IB-III 82,

tarhana, tur. r. znači ime jedne vrste čorbe IB-III 80,

tama, arapska riječ, znači skrajnja sebičnost, željeti da je sve njegovo, požaliti i malu stvar potrošiti IB-III 64,

tefter, tur. r., znači protokol ili trgovačke knjige IB-III 90,

vefa, arap. riječ znači stalnost, harnost, vjernost, zahvalnost itd. IB-III 84,

zečat, arapska riječ znači od četerest groša jedan groš svake godine fukari dati IB-II 17,

zinet, turska riječ znači nakit, oprava, ures i gizda IB-I 17.

b) Primjeri iz zbirke *Narodno blago*:

adet, turska riječ znači običaj NB 9

adžo, *adže* dolazi od amidže turska riječ: znači stric NB 17,

amanet, t. r.: nekome nešto uzajmiti ili kome dati da mu pridrži, ostavi, sačuva, dok on zatreba, ili matrag nezaište. NB 123,

aščija, tur. r.: kuhar NB 24,

at, turska riječ znači konj, ždriebac NB 17,

badava, tur. riječ, dolazi od »badihava« znači besplatno, bez ikakve konisti, oli muhte — također je arap. riječ koja se po arapskom pravopisu piše muhte NB 18,

badža, t. r.: znači dimnjak NB 10,

balija, dolazi od turs. riječi: abāli, tj. reče se onom Muhamedancu koji sukneno odijelo nosi, a stanuje na selu — jer je suknju ime u turskom jeziku »abba« NB 16,

beden, arap. riječ znači velika klada, deblo, stablo, panj — zid od tvrđave NB 130,

berat, turska riječ znači dekret NB 59,

čošk, tur. riječ — u velike gospode posebna njeka odaja, koja je nekolicom isturena na ulicu, odakle se ima lijep izgled, te se zove čošk n. p.: kao salon NB 30,

daire, tur. riječ = skup, skupština, zbor NB 130,

davudžija, t. r. kadija, sudac NB 120,

delibaša, turska riječ znači zapovjednik delija, a delije su neka vrsta oružnika NB 81,

hain, ar. r. = nevjernik, izdajica, varalica, zlikovac NB 81,

hajaj, tur. r. znači, položaj, stanje NB 19,

hasta, tur. riječ znači bolesnik NB 68,

hazur, t. riječ = gotovo, pripremljeno NB 154,

imam, t. r.: prednjak, prvak u vjerozakonskom redu NB 110,

jardundžija, t. r. = zaštitnik NB 120,

javaš, tur. riječ znači polahko NB 99,

kahar, arap. r. = žalost, ogorčenje nužda NB 220,

karar, ar. riječ = stepen NB 99,

kauk, tur. riječ jedna vrsta turbana ili kape NB 69,

leš, tur. r. mrtvo tijelo NB 70,

mahmuze, turska riječ znači ostruga NB 56,

mal, tur. r. znači novac — bogatstvo,

mejhandžija, tur. rieč = birtaš il' krčmar NB 146,

mujezin, arap. r. ime onoga koji objavljuje vrijeme kada treba ići Bogu se moliti u džamiju NB 11,

muteber, ar. riječ znači dragocijena stvar NB 52,

nagrajsati, turska riječ dolazi od »ogramak« znači nasjesti, na ići, na zlo se namjeriti NB 153,

ortakluk, tur. riječ = društvo, zajednica NB 31,

sevap, turska r.: znači dobar čin, zadužbina NB 11,

sinija, t. r. stol, trpeza NB 46,

sulk, tur. r. znači nagodba NB 135,

šeriat, arap. r. = pravda, pravi put, koga je Bog u Kuranu označio NB 277,

taht, ar. riječ — carska stolica, prestolje NB 32,

teferiç, ar. r.: dolazi od teferendž, znači uobče kakvu zabavu u šumi ili polju NB 156.

Korisno je uporediti navedena objašnjenja turcizama sa onim što nalazimo u Škaljićevom rječniku turcizama u srpskohrvatskom jeziku. Odmah se može zapaziti da Ljubušak nije znao perzijski jezik, pa je stoga griješio prilikom označavanja porijekla turcizama. Naš pisac je, takođe, neprecizan prilikom stavljanja naznaka turska, odnosno arapska riječ. Tako su npr. kao turske označene riječi: *zinet*, *sinija*, *saraf*, *nizam*, *mal*, *mahmuze*, mada su po Škaljiću porijeklom iz arapskog jezika. Kao arapske su naznačene: *mufta*, *muhta*, *taht*, a preuzete su iz perzijskog, perzijske: *sermija*, *mejhandžija*, *leçe*, *leš* naznačene su kao turske *ibid*.

Što se tiče objašnjenja uz turcizme, ona su u dobroj mjeri u skladu sa onim što je dao Škaljić u svome rječniku, ali ima i razlika. Na primjer, riječ *nizam* je kod Škaljića regularna vojska u Turskoj carevini; vojnik te vojske; red, poredak, raspored, a kod Ljubušaka samo reforma, uredba,

preustrojstvo. *Seriat* je kod Škaljića muslimanski vjerezakon, islamski propis, islam, dok je kod našeg pisca to »pravda, pravi put, koga je Bog u Kuranu označio« itd.

Najzad, pojedine riječi kod Škaljića imaju jedan oblik, kod Ljubušaka drugi. Npr.: Škaljić ima *mamuze*, *mufte*, *mukte*, *nagraisati*, *nagrajisati*, a Ljubušak: *mahmuze*, *muhte*, *mufte*, *nagrajsati*. Obojica imaju *sewab* i *sevap*.

Uz to, u ovoj grupi primjera nalaze se i riječi kojih nema kod Škaljića /up. *vefa* IB-III 84, *tama* IB-III 64, *sulk* NB 135, *setva* IB-III 66, *nebiz* IB-IV 21, *muhtečir* IB-II 19, *magrur* IB-I 9/, a ne može se reći ni da su danas poznate i uobičajene.

Posebno izdvajamo nekoliko turcizama sa objašnjenjem ali bez naznake iz kojeg orijentalnog jezika vodi porijeklo ta riječ. Takvi Ljubušakovi previdi češći su u zbirci »Narodno blago« /up. *abahija* = haša se reče onome što se konj po sedlu pokriva NB 54, *bajram* = turska svetkovina koja dogje svršetkom ramazana NB 146, *hendek* = kanal ili jarak NB 99; *kalauz* = znači vodja — u Arabiji je običaj ikada putuje karavana t.j. turma da pred njima ide magarac kao vodja NB 215, *turma* = mnoštvo natovareni deva NB 215/, a ima ih i u »Istočnom blagu« /up. *rezačija* = dolazi od rezaki, znači suho grozdje IB-IV 14/.

U Škaljićevom rječniku turcizama nema riječi *turma*, a registrovane su *abahija* (arap.), *haša* (arap.), *rezačija* (pers.), *hendek* (pers.), *kalauz* (tur.).

Što se tiče značenja, Ljubušak izjednačava riječi *abahija* i *haša*, dok Škaljić za prvu kaže da se odnosi na sukneni konjski pokrivač, koji se stavlja preko sedla. Kod Škaljića *haša* se odnosi na lijepo ukrašen vezeni konjski pokrivač kojim se pokrivaju sedlo i sapi konja.

Dalje, Ljubušak ima samo oblik *abahija*, a Škaljić navodi više oblika: *abahija*, *abaha*, *abajlija*, *habaija*, *abrahija*, *abahija*. Najzad, za Ljubušaka je suho grožđe *rezačija*, u Škaljića je to *rezačija* i *rezakije*.

* * *

Očigledno, Ljubušak je imao poseban odnos prema turcizmima. U nastojanju da svoja kazivanja približi širem broju čitalaca — shvatio je da riječi posuđene iz orijentalnih jezika svi ne razumiju i stoga ih je tumačio u svakoj prilici. Na osnovu toga moguće je prosuditi da je Ljubušak imao određene leksikografske sklonosti, jer ono što nalazimo razasuto po njegovim tekstovima upućuje da je bio blizu da sastavi rječnik turcizama čime bi sigurno obogatio ondašnju leksikografiju.

LEXIKOGRAPHISCHE INTERESSEN BEI MEHMED-BEG
KAPETANOVIĆ LJUBUŠAK

Zusammenfassung

Die literarischen Werke von Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak zeugen davon, daß dieser Schriftsteller auch gewisse Lexikographische Neigungen hatte. Das ist aus einer besonderen Behandlung von Turzismen ersichtlich, deren Bedeutungen er bei jeder Gelegenheit erklärte. So hat er beinahe den Stoff für ein Wörterbuch der Turzismen gesammelt. Dieser Stoff blieb leider in seinen Werken zerstreut.